

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„NO KORNÉL BARÁTOM, ÚGY-E GYÖNYÖRŰ PEST?”

7. RÉSZ

Mint az eddigiekből kiderült: Kosztolányi Dezsőnek sokszínű volt a baráti társasága fiatal éveiben. Az elhíresült ugratások nemcsak Karinthy, Somlyó és közte folytak, hanem más kávéházi barátokkal, albérlőtársakkal – köztük szabadkai „földijeivel” és a többi orvostanhallgatóval – is heccelték egymást. A kortársak külön megemlékeznek Téglás Béláról, akit sokan a társaság legfőbb mulattatójának tartottak. Az akkori budapesti éjszaka népszerű különcét egyszerűen csak „a Márki” – Kosztolányi Dezsőné verziója szerint „az Órgróf” – névvel illették.⁴⁶² Ahogyan Lányi Viktor lefesti alakját: „vékony sétatálcás, fehér kamásnis hivatalnok-eleganciájával, választékos, szellemes és gunyos beszédmódjával, mintha egy Anatole France-regényből lépett volna ki”.⁴⁶³ Kosztolányi Dezső számára fontos lehetett a Márkival való kapcsolat, mivel külön följegyzéseket is készített alakjáról, *Jegyzetek Téglásról* címmel. Meg kell jegyeznünk, hogy más barátjáról nem írt ilyen részletes jellemzést, vagy legalábbis nem maradt fent másról hasonló jellegű dokumentum. Az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött gépiratos szöveg – mely grafitceruzás javításokat tartalmaz – részleteit Kosztolányi Dezsőné ugyan közölte életrajzi könyvében, az azonban csak a szövegösszefüggésből derül ki, hogy magának Kosztolányinak a sorait idézi, mivel külön nem jelöli sem a szerzőséget, sem a forrást. E ponton szükséges arra is utalnunk, hogy a Kosztolányi Dezsőné könyvében való hangsúlyos szerepeltetés sem lehet véletlen: arra enged következtetni, hogy a feleség is úgy vélte, Téglás fontos karakter volt Kosztolányi számára. Ahogyan pedig maga Kosztolányi a följegyzéseit bevezeti: „Életem egyik legnagyobb élménye, hogy megismerkedtem vele. H. H⁴⁶⁴ többször emlegette, mikor 20–22 éves lehettem. Márkinak nevezték, mert csontfogantus botot viselt <é>s utánozta a franciás modort. [...] Ez az ember maga a démoni korlátatlanság. Kiszámíthatatlan és beszámíthatatlan. Azt hiszem, azért ragyognak úgy a mondatai <é>s azért oly különös a humora, mert alapjában véve elmebeteg.”⁴⁶⁵ A leírtakból kitűnik, hogy főként Téglás különcsége, „démoni” kiszámíthatatlansága és morbid humora vonzhatta Kosztolányit. Lengyel András például azt is megfogalmazza e különös választással kapcsolatban, hogy kifejeződik benne Kosztolányinak az extremitások iránti vonzalma is.⁴⁶⁶ Ennél is erősebbnek mondható azonban – mint az a följegyzésekből kiderül – Téglás nyelvi leleményei iránti érdeklődése.

Mielőtt tovább elemeznénk Téglás és Kosztolányi kapcsolatát, érdemes a megismerkedés lehetséges időpontját megadnunk. A gépirat alapján úgy tudjuk, hogy

Horvát Henrik a Baross utcai albérletbe vitte Téglást, ahol Kosztolányi öccsével, ifj. Kosztolányi Árpáddal lakott. Ez alapján az első találkozást 1906 nyarára datálhatnánk, hiszen Kosztolányi akkor lakott a Baross utcában – az 52. szám alatt – együtt „öccsével”, valamint Sztrókaival és Csáth Gézával. Ha továbbolvassuk a gépiratot, arra is fény derül, hogy Kosztolányi nem öccsére, hanem unokaöccsére gondol: „Öcsémel, Csáth Gézával szoktuk őt »kezelnit«.”⁴⁶⁷ Mindez a datálást még nem érvénytelenítené, hiszen négyen laktak együtt a Baross utcában azokban a hónapokban. Létezik azonban egy levél, amelyet Kosztolányi Téglásnak írt, 1905 augusztusában, és amelynek keletkezése egy évvel korábbi megismerkedést föltételez.⁴⁶⁸ Ha azonban a levél szövegét is megnézzük, arra kell következtetnünk: még *ennél is hamarabb* találkozhattak először. Kosztolányi ugyanis a következőket írja: „Külföldi tartózkodásom mostoha napjaiban igen sokszor gondoltam Önre.”⁴⁶⁹ Szabadkáról ír, és bécsi egyetemi évére utal. 1904 őszén ment ki Bécsbe, és a téli szünetre jött csak haza szüleihez. 1905. január 6-án indult vissza – a tavaszi félév-re –, Budapesten keresztül.⁴⁷⁰ A fővárosban azonban mindössze egyetlen éjszakát tölt, unokatestvére albérletében.⁴⁷¹ Mindezek alapján Téglással még 1904 ősze előtt ismerkedhetett meg, sőt, a nyári szünet miatt – amit Szabadkán töltött – 1904 tavaszára vagy még előbbre tehető az első találkozás időpontja. Ekkor viszont Kosztolányi még a Ferenc körút 44. szám alatt lakott, Csáthtal és Sztrókaival, akikkel később a Baross utcában is együtt volt. Azt, hogy Kosztolányi Téglásról írt följegyzései jóval későbbiek lehetnek, bizonyítja az is, hogy az albérletek címeit összehasonlítva. A Baross utca ugyan mindössze tíz perces sétára van a Ferenc körút említett szakaszától, mégsem ugyanaz a kettő. A megismerkedés időpontjának kérdését még jobban bonyolítja, ha megnézzük Csáth Géza naplóit. Ő ugyanis 1907. június 2-án azt írja: „Megismerkedtem *Téglás dr-al.*”⁴⁷² Csáth bejegyzésének azonban tökéletesen ellentmond az, hogy Kosztolányi már két évvel előtte olyan levelet írt Téglásnak, ami több hónapos ismeretségre enged következtetni. Némileg magyarázatot ad az ellentmondásra, ha feltételezzük: Csáth Téglás apját, Téglás Gábor régészt – aki 1888-tól az MTA levelező tagjai is volt, valamint 1896-tól az Országos Közoktatási Tanács tagja, később címzetes főigazgatója⁴⁷³ – ismerte meg 1907 nyarán. Ezt a verziót támasztaná alá a nevet követő „dr” megjelölés is. Csáth 1908 augusztusi bejegyzésében szintén említi a Téglás nevet: „Este sétálunk és csevegünk. Téglással vacsorázom. (Ragyog!) [...] Este Téglás–Kosztolányi–Szamovolszkyval vacsora. Téglás remekel.”⁴⁷⁴

De ki is volt Téglás, és mivel foglalkozott, amikor éppen nem Kosztolányiék társaságát – és ki tudja még, hány budapesti fiatalét – mulattatta? Öt évvel volt idősebb Kosztolányinál, Déván nőtt föl és járt középiskolába. Eredetileg tanárnak készült, és a budapesti bölcsészkarra iratkozott be, illetve az Eötvös Collegiumnak is diákja volt. Később azonban jogi doktor lett, és pénzügyminisztériumi fogalmazóként helyezkedett el. Írt szépirodalmi munkákat, valamint ismeretterjesztő és politikai cikkeket is. Írásait többek között az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Nemzet*, a *Népnevelők Lapja*, a *Közgazdasági Szemle*, a *Figyelő*, az *Élet* és a *Nyugat* oldalain közölte.⁴⁷⁵ Mint arra már utaltunk, Kosztolányi Dezső följegyzéseiben elsősorban Téglás nyelvi humorára és irodalmi ízlésére vonatkozó példákat találunk. A visszaemlékezésben a hangsúly tehát nagyobb mértékben esik a szellemi bravúrokra,

mintsem az extremitásokra, noha az utóbbiak részletezése sem maradt el. Kosztolányi például azt a sejtelmét is megfogalmazza, miszerint Téglás a saját neméhez vonzódott: „Sohase mert előttem levetkőzni. Gőzfürdőbe nem jött velünk. Amikor együtt aludtunk és mosdott, sikongva takarta el vézna mellét. Azt hiszem, hogy homoszekszuális.”⁴⁷⁶ Később szintén tesz hasonló megállapítást Téglásról: „alapjában utálja a nőket és impotens”.⁴⁷⁷ Amikor azonban Szabadkán járt, és elmentek Lányiékhoz, az idősebb lányért, Lányi Saroltáért – plátóian ugyan, de – tudott rajongani. Mikor Kosztolányi visszament Budapestre a vakációból, Téglás még egy hónapig élőszködött a szülőknél. Megsértődött a Lányi-családra is, mert ellene fordultak és Kosztolányi útján megüzenték: nem szívesen veszik látogatását. Kosztolányi följegyzéseiben bemutatja azokat a – bosszúállási módokat részletező – fantazmákat is, amelyeket Téglás akkor adott elő, amikor megtudta: Lányi Saroltának komoly udvarlója akadt. Kosztolányi Téglás apját is említi, ami szintén megerősíti azon véleményünket, miszerint a Csáth-naplóban is ő szerepel „dr”-ként. Téglás apjáról már említettük, hogy régész volt, testvérei pedig jogászok, újságírók és tanárok, tehát képzett és tehetős családról beszélhetünk. Ennek ellenére „a Márkinak” állandó anyagi gondjai voltak abban az időszakban, amikor Kosztolányi Dezsővel barátkozott. Folyton pénzt kért kölcsön, sőt akkori, Kecskeméti utcai albérlete is igénytelenül volt berendezve. Azt, hogy a barátság nem lehetett annyira felhőtlen, nemcsak az jelzi, hogy a szabadkai rokonsággal is sikerült összevesznie Téglásnak, hanem az is, hogy magát Kosztolányit is kibeszélte a háta mögött: „Természetesen rólam is csak rosszat beszélt a hátam mögött, mint mindenkiről. Egyszer a Newyork kávéházban így nyilatkozott többek előtt:

– K[osztolányi]. versei? Én <csak> ezüstneműkkel szoktam enni. A pakfong holmikát l:hazaviszem s:l gyerekeimnek <viszem haza> l:nyújtom át:l játszadozni.”⁴⁷⁸ Nemcsak jegyzetekben emlékezett meg azonban egykori barátjáról, hanem cikket is közölt róla, *Magyar csevegők* címmel, ami újfent arra enged következtetni: fontos lehetett Kosztolányi számára ez a kapcsolat. A szöveg 1910-ben jelent meg, Vampa álnéven, az *Élet* hasábjain. Érdemes belőle szó szerint idéznünk: „Ezen a helyen egy újmagyar csevegőről, egy finom és elegáns elméről akarok pár gyors megjegyzést tenni. Téglás Béláról, akinek érdekes, voltairei profilja ujabban mindgyakrabban tűnik fel a budapesti éjszakában időző intellektüellek asztalainál. [...] Az ő beszéde igazán boszorkányos. Még a gyorsíró fürge ceruzája sem tud versenyt futni vele. [...] Beszéde azonban, bár maga is író, csak emléke, színes tűzijátéka marad a legszebb éjszakáinknak. [...] Ha a mai nap történetét és a magyar csevegők életét megírják, a krónikásnak okvetlen vissza kell térni reá.”⁴⁷⁹ Halasi Andor, aki szintén tagja volt a társaságnak, említést tesz róla, hogy Téglás egy időben éppen a Baross utca elején lakott. Visszaemlékezésében elmeséli azt a történetet, miszerint Kosztolányi egy este, a Kálvin tér környékén éppen akkor kezdett el Téglásért aggódni, amikor az otthonában öngyilkos akart lenni. Másnap a kávéházban megbeszélték, hogy telepátia működött köztük. Ahogyan Halasi jellemzi barátságukat: „Kosztolányi úgy kezelte Téglást, mint egy király az udvari bolondját. Úgy is ragaszkodott hozzá.”⁴⁸⁰ Leírása alá-fölé rendeltségi viszonyra enged következtetni. Annak ellenére, hogy Kosztolányi bámulta Téglás nyelvi és viselkedésbeli leleményességét és polgárpukkasztását, mégis őt tekinti a „királynak” Ha-

lasi. Az „udvari bolond” szerep ugyanakkor föltételezi, hogy őt még a király is bámulja, ekként hiába „alattvaló”, mégis ő irányítja a kettőst. A szabadkai viselkedés is ezt támasztja alá: sokáig eltűrik Téglás élőködését, illetve a vendégszeretettel való visszaélését, ami ismét arra utal: „a Márki” bármit megtehetett Kosztolányiékkel. Téglást egyébként – extrém szokásai miatt – sokan nem fogadták el az akkori irodalmi élet szereplői közül. Lengyel András említett tanulmányában kitér arra, hogy Szabó Lőrinc és Babits is elzárkózott előle.⁴⁸¹ E ponton azonban meg kell jegyeznünk: Téglás kiválóan tudott franciául. Nemcsak színes előadásokat tartott a francia erotikus irodalomról és Fragonard festészetéről, hanem fordított is, nem utolsó sorban éppen Babits-verseket.⁴⁸² Levelezett Malraux-val és Valéryval, és Párizsba akart szökni. 1939-ben Nancyból toloncolták haza. „Valaki mesélte (sohasem derült ki, ki is volt), hogy 1944. november végén látta. Halott volt. [...] Triko volt rajta, és a hóban Sainte Beuve *Szerdai leveleinek* bőrkötésű, ritka példánya ázott” – tudósít Vajda Sándor.⁴⁸³

Mint szó esett róla, Téglást Horvát Henrik (1877–1947) mutatta be Kosztolányinak. Horvát költő, műfordító, művészeti és zenekritikus volt, aki főként magyar szerzőket fordított németre, valamint német szerzők műveit magyarra. Német nyelvű versei szintén ismertek voltak, melyek közül többet fordított Kosztolányi és Juhász is. Budapesten és külföldi egyetemeken egyaránt tanult Horvát. Kosztolányi Dezső vele is bensőséges baráti viszonyban volt, ami levelei hangvételéből ugyancsak kitér. A budapesti egyetem elvégzése után, 1907 szeptemberében Horvát Lippára ment középiskolai tanárnak, mely hírré Kosztolányi a következőképpen reagált: „Henri, mint a derült égből lecsapó villám – nem, sokkal váratlanabban robbant le [!] hozzám a levele. Oh, micsoda meglepetés, micsoda fájdalmas szenzáció, hogy ön elhagy engemet s én újra piszkos és buta zsurnaliszták közé leszek kárhóztatva. Fáj, nagyon fáj. Csak az vigasztal, hogy ön egy kicsit betaszitódik az életbe s talán <e> leszakítják majd a lippai kereskedőifjak hamleti köpenyét. Emberoázis? Egyelőre csak ennyit: a lippai főerdész intelligens ember”.⁴⁸⁴ Horvát Henrik később a nagyváradi felsőkereskedelmi iskola oktatója lett, majd Budapesten tanár, illetve a pedagógiai könyvtár könyvtárosa. Medgyaszay Vilma színésznőt vette feleségül, akit időnként zongorán is kísért föllépései alkalmával. A Tanácsköztársaság bukása után Brassóban élt, és a *Brassói Lapok* irodalmi rovatának vezetője lett, ahol Kosztolányinak több írása is megjelent. Jóval később tért csak vissza a fővárosba. Kosztolányi Dezső művein kívül Ady, Móricz, Bródy Sándor, Hatvany Lajos, Babits és Molnár Ferenc írásait fordította németre, illetve antológiát is kiadott verseikkel.⁴⁸⁵ A szoros barátságáról Kosztolányinak további levelei is tanúskodnak. 1907 júliusában például a következőket írta Horvátnak: „Henri, kétségbe vagyok esve. Ön elhagyott. Alig mentem el Budapestről, alig mult el pár hét s ön már hátat fordított nekem, megfeledezett rólam. Nem is gondolja, hogy mennyiszor gondolok önre és mennyire fáj konok hallgatása. Nem is sejtí milyen önzetlen barátsággal szeretem önt.”⁴⁸⁶ Augusztusi levelében pedig „szőke gyermek”-nek nevezi – talán épp Téglás nyomán – Kosztolányi Horvátot: „A kedves Téglás multkor egy bájos levéllel örvendeztetett meg, melyben a »szőke gyermek«-re panaszkodik, ki semmi hirt nem ad magáról.”⁴⁸⁷

Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében leírja azt az esetet is, amikor Kosztolányi 80 koronát nem kapott vissza Téglástól, és Szűts Dezső sietett segítségére. Utóbbi szintén a baráti kör tagja volt, bár keveset említik a visszaemlékezések. Ahogyan Kosztolányi Dezsőné közléséből tudjuk: „Szűcs Dezső azok közé tartozott, akik kitűnő szimattal távolból megérik a kiválóság jelentkezését. Ő maga nem írt, nem csinált semmit, még csak nem is tanult. [...] Tanította, nevelte a tehetségeket. Nem műveltségre, tudományra, de olyan életre, amely a művészetet fejleszti. Adyt még Nagyváradról ismerte, a »Három Holló«-ban sokat tanyázott vele. A józsefvárosi diáklakásban is mindennapos volt ő és egy *Boromissza* nevű fiatal bölcsész, akit egy éjjel Dide, amikor hazatért a lakására – bemutatkozásul – a saját ágyában fekvő talált. [...] Ez a Boromissza mezítláb járt az utcán, és elmésen, mulattatóan apostolkodott.”⁴⁸⁸ Szűts neve Kosztolányi Dezsőné egy másik írásában szintén előkerül. Adyról rajzolt portréjában beszámol egy olyan estéről – melyet az Andrássy út 24. szám alatt lévő vendéglőben, a Három Hollóban töltek –, ahol Szűts is jelen volt. Kosztolányi Dezsőné – akkor még Harnos Ilona – egy Ady-verseket olvasott föl a jelenlévőknek, és előadása után meghívták abba a páholyba, ahol Ady is ült, többek között Szűts társaságában. A páholynek két beszédtemája volt: az utcai lányok és Kosztolányi akkor megjelent verseskötete.⁴⁸⁹ Mivel Kosztolányi Dezsőné 1909–1910 tájára keltezi a történetet, így két verseskötet jöhet szóba: az 1907-es *Négy fal között* – melyről Ady megírta híres, „irodalmi író” megjelölést tartalmazó kritikáját⁴⁹⁰ –, valamint az 1910-es *A szegény kisgyermek panasza*, mellyel Kosztolányi komoly sikert aratott. Mivel a beszámolóból nem derül ki, hogy Ady milyen véleményen volt a kötetéről, így nem tudjuk biztosan megmondani, a kettő közül melyikről lehetett szó. A történet hitelességét sem tudjuk igazolni, illetve maga Kosztolányi Dezsőné is bizonytalan benne, valóban Szűts beszélt-e. Azt sem tudjuk pontosan, Kosztolányi Dezsőné (akkor Harnos Ilona!) mennyit hallott valójában ebből a beszélgetésből. Szűts eredetileg Nagyvárad aljegyzője volt, aki Adyval és Biró Lajossal való megismerkedését követően váltott az újságírói hivatásra. 1908. április 8-án Szűts volt a konferansziéja a Meteor Kávéház egyik irodalmi estjének, ahol mind Kosztolányi, mind Ady fölépett.⁴⁹¹ Talán nem elhanyagolható az az információ, miszerint a Meteor Kávéház a szociáldemokraták politikai jellegű eszmecsereinek színhelye is volt. Az egyik törzsvendég – Kassák Lajos – a következőkről tudósít: „Egyik vasárnap délből Gyagyovszky⁴⁹² Adynak *Az én menyasszonyom* című versét hozta haza. [...] Két órakor menni készült, azt mondta, kísérjem be a kávéházba. Így kerültem el a Meteorba, ahová írók, színészek és a szociáldemokrata párt főemberei jártak.”⁴⁹³

Ady másik legendás törzshelyére, a már említett Három Hollóba Kosztolányi is ellátogatott. „Oláh Gábor elbeszélése szerint egy alkalommal Osvát Ernő, Révész Béla és Kosztolányi társaságában találta Adyt, és az akkoriban megjelent verse, *A nagy Cethalhoz* című szimbólumán vitatkoztak. Kárpáti Aurél pedig úgy ismerkedett meg Adyval, hogy Csáth Géza és Kosztolányi vitték el magukkal a Három Hollóba” – foglalja össze Veres András, Ady és Kosztolányi kapcsolatának alakulását elemző könyvében.⁴⁹⁴ Szintén Veres András utal Kosztolányinak *A huszonhétéves költő* című cikkére, melyben föleleveníti Adyval való vendéglői találkozásait. „Esténként néhányszor vacsoráztam vele az Andrássy-úti »Három holló« vendéglő-

ben, egy spanyolfallal elkerített asztalnál, mely hamarosan irodalmi központtá vált. Rendesen korahajnalig tartottak ezek a vacsorák. A vendéglőbe, mely ma a régi, boldog-budapesti életet idézi, káposztalevesre és forralt borra szoktak bevetődni az éji munkások, kik színészek, sáros, sötét és sápadt alakok s – szomorú munkájuk végeztével – a kóbor leányok is” – írja Kosztolányi.⁴⁹⁵ Mint arra Veres András rámutat, nem mindig voltak harmonikusak ezek a találkozások. Sőt – Veres szavával élve –, „nyilván vágni lehetett a feszültséget”, amikor Kosztolányi és Ady egy asztalhoz kerültek.⁴⁹⁶ Drozdy Győzőtől tudjuk, hogy Kosztolányi egy ízben a Baross Kávéházban „feltékenységi jelenetet” is rendezett. Állította, hogy Ady nem is tud franciául, pedig milyen sokat időzött Párizsban. Drozdy, Jánuszky Béla és Kárpáti Aurél azonban Ady védelmére keltek. Kosztolányi erre taláalomra föllapozta a nála lévő, francia nyelvű könyvet, és az első szó – amin megakadt a szeme – jelentését megkérdezte telefonon Adytól. Mivel Ady nem tudta, így Kosztolányi igazolva látta állítását. Drozdy visszaemlékezése alapján azonban Jánuszky dühében – válaszként az akcióra – a következő kijelentést tette: „Te soknyelvű író vagy. Többek között szépen írsz magyarul is. Míg Ady »csak« magyarul tud írni. De ez a »csak« több mindennél. Ezt a »csak«-ot te utol nem fogod érni soha!”⁴⁹⁷ Ady pedig – talán válaszként – többször is egyszerűen csak „a legnagyobb bika”-ként emlegette pályatársát. Az apropó egy Kosztolányi által készített fordításkötet kritikája volt, melyet Drozdy Győző írt. Drozdy Kosztolányi egyik Baudelaire-átültetésében „kínrímét” találván („legnagyobb bika – megvadult bika”), cikkében kifigurázta azt.⁴⁹⁸ Első ízben egyébként 1905 második felében találkozhattak,⁴⁹⁹ 1906 folyamán pedig Kosztolányi annak a *Budapesti Naplónak* a munkatársa lett, ahol Ady is dolgozott.

A különöc Tégláson kívül a szorosabb Kosztolányi-társaság színfoltja volt még Boromissza Jenő is. Kosztolányi egyetemista társa volt, később pedig magyar-latin szakos tanár, valamint fordító és újságíró lett. Föltevésünk szerint Kosztolányi róla beszél *Apostol* című cikkében, ugyanis leírása több ponton is megegyezik Kosztolányi Dezsőné föntebb már idézett – Szűts Dezsőt is említő – soraival. „Emlékezem, egyszer délelőtt a Rákóczi-uton kóvályogtam, fésületlenül, még pihés hajjal, lila mellényben és hosszú, vékony, sárga nyakkendőben, amikor megszólított egy fölöttébb különös, zord fiatalember, aki egy csomó könyvet vitt hóna alatt. Rövidrenyirt, tüskés, fekete szakállt viselt, orrán aranykeretes csiptetőt és bőrsarut harisnyátlan lábán [...] Ó volt az apostol. Hatalmas tervei voltak az emberiséggel, ezután csak erős, egészséges és boldog nemzedékeket akart, az előítéletek pusztulását s az igazság diadalát, minden vonalon. Hitvallása a *szociálarisztokratizmus* volt” – írja Kosztolányi.⁵⁰⁰ Kosztolányi Dezsőné szerint azonban Kosztolányi nem az egyetemen, hanem albérletében találkozott először Boromisszával. Ám ha továbbolvassuk az *Apostolt*, erre az ellentmondásra is fény derül. Kosztolányi albérletében ugyanis valóban váratlanul megjelent Boromissza, de már csak az egyetemi találkozást követően, amikor is „költőtársként” mutatkozott be: „Egy hét múlva, mikor délben hazasiettem az egyetemről a diákkaszárnyába, ahol vidéki osztálytársammal, egy földmives-fiuval⁵⁰¹ laktam együtt, lakótársam rémülten várt a folyosón. [...] ágyamban egy ismeretlen embert talált, aki teljesen levetkőzve, mélyen aludt. [...] Az apostol rövidrenyirt, tüskés szakállát a kispárnámra szoritva, csöndesen és egyenletesen lélegzett. [...] később megtudtam, hogy az apostolnak nincs

lakása és délelőttönként fölváltva fiatal költők ágyában piheni ki az éjszaka fáradalmait...⁵⁰² Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy Kosztolányi Dezsőné éppen az *Apostol* című tárcát használta föl életrajzi könyvében, így az egyezések az esetleges átvételnek köszönhetőek. Boromissza alakjára Kosztolányi és Babits leveleiben, valamint Csáth naplójában szintén találunk utalásokat, így nem tekinthetjük teljes mértékben légből kapottnak a fenti leírásokat. Kosztolányi egyik ide vonatkozó leveléből például az derül ki, hogy később is tartotta a kapcsolatot Boromisszával: „Most értem meg, hogy olyan emberek, mint Szabó, Juhász, Boromissza nem általános emberek, hanem magyarok.”⁵⁰³ 1905-ben, Szabadkáról azonban már a következőt üzeni Téglásnak: „Boromissza címét – sajna – nem adhatom; olyan távol estem önöktől, azt sem tudom élnek-e.”⁵⁰⁴ Babits Mihály egyik Kosztolányinak írt levelében szintén előfordul Boromissza neve: „A világ egy perpetuum mobile. Egy legyező, amely bomlik, kibomlik, egyre jobban – és ha nevet is Boromissza!”⁵⁰⁵ Csáth – naplója tanúsága szerint – ugyancsak ismerte Boromisszát: „Feljegyzendők a korból: 1.) Boromisszával való megismerkedés. A felkiáltás: (Didének reggel mint ébresztő) 2.) – *Dide, kakaót főzni!*”⁵⁰⁶ Kosztolányi és Kosztolányi Dezsőné főntebb hivatkozott leírásaiból – „apostoli” megjelenés, a szociálarisztokratizmus híve, Nietzsche-t idézi, meg akarja váltani az emberiséget – arra következtetünk, hogy Boromisszára akkoriban Schmitt Jenő Henrik tanításai, valamint – az ő közvetítésével – Tolsztoj tanai hatottak.⁵⁰⁷

Nemcsak Boromissza ismerhette a tolsztojánus tanokat és hallgathatta Tolsztoj magyarországi közvetítőjét, Schmitt Jenő Henriket, hanem Kosztolányi Dezső is. 1904-ből van adatunk arra, hogy eljárt az Akadémia Kávéházba (az Akadémia utca 5. szám alá), ahol a korszak híres újgnosztikus filozófusa tartotta előadásait. Kosztolányin kívül megfordult itt Babits Mihály, Juhász Gyula, Mohácsi Jenő és Zalai Béla, valamint föltehetően Csáth Géza is. Schmitt filozófiája – nem utolsósorban anarchista elgondolásai – közvetve ugyan, de későbbi nemzedékekre is hatottak, mint például József Attilára.⁵⁰⁸ Kosztolányit magával ragadta Schmitt prófétai személyisége, valamint több adatunk van arra vonatkozóan, hogy ebben az időszakában érdeklődött az újgnosztikus elméletek iránt. Mielőtt azonban állításunkat igazolnánk, szükséges röviden bemutatnunk Schmitt életútját és „filozófiai rendszerét”. Az újgnosztikus bölcselő Morvaországban született, Zomborban nőtt fel, és abban a Szabadkai Főgimnáziumban érettségizett, ahol id. Kosztolányi Árpád, illetve Kosztolányi Dezső is. Apja császári és királyi kapitány volt, így kezdetben Schmitt katonai pályára készült. Idővel azonban föladta a családi hagyomány követését, és írónak állt. 1887-ben Hegel-pályadíjat nyert, amivel fölkellette Trefort Ágoston, akkori vallás és közoktatásügyi miniszter figyelmét: állami ösztöndíjat kapott a budapesti egyetemen. Berlinben is tanult, majd doktorátust szerzett. Az igazságügyi minisztériumban vállalt könyvtárosi állást, amiről később le kellett mondania. Főként Németországban megjelent könyveiben ugyanis nemcsak anarchista nézeteit írta le, hanem az egyházat is keményen bírálta,⁵⁰⁹ így a hatalmon lévő német kormány – nem nézvéen jó szemmel Schmitt működését – diplomáciai lépéseket kezdeményezett ellene. Schmitt azonban nem hagyott föl tanainak terjesztésével: előadásokat tartott az Alföldön – együttműködve az agrárszocialista mozgalom vezérével, Várkonyi Istvánnal – és Budapesten, valamint az Akadémia

Kávéházban. Az *anarkia kivihetősége* című cikke miatt 1897-ben bíróság elé is került, az esküdtek azonban fölmentették és az ügyészség visszavonta a följelentést.⁵¹⁰

Schmitt *újgnózisnak* nevezte filozófiáját, melynek legfőbb tézise abban állt, hogy az embert isteni természetűnek – és ebből következően *szabadnak* – mutatta be, és minden olyan elgondolás ellen föllépett, amely rabként, múlandóként határozta meg. „A szabadságnak előfeltétele, hogy mi igen magasra becsüljük az embert s minél magasabbra becsüljük egy ideális világnézet alapján, annál biztosabban fog számunkra derengeni a szabadság rózsás hajnala. És ez csak akkor lesz lehetséges, ha mi Annak a szavait követjük, aki nem arra tanított bennünket, hogy férgék vagyunk, hanem arra, hogy istenek vagyunk!” – mondta a Társadalomtudományi Társaság egyik vitaülésén is.⁵¹¹ Ellensége volt a materializmusnak és a naturalista fölfogásoknak: Charles Darwin és Ludwig Büchner tanait egyaránt kritizálta. Érdekes e ponton utalni arra, hogy Kosztolányi Dezső ugyancsak kétkedve fordult Ludwig Büchner mechanikus materializmusához. „A világ beszélhet a kor diadalairól [...] az ember csodákat keres [...] fut az ismeretlen árnyékokhoz, a rejtelmes szellemekhez. [...] Mert oly nehéz meghalunk e részvétlen, kemény rögn egymagunkban, remény nélkül, ó Büchner!” – írja *Szellemeik* című tárcájában, a *Bácskai Hírlap* hasábjain.⁵¹² Kijelentése arra ugyan nem enged következtetni, hogy ellenvéleményen lenne, azonban a Büchner-féle elgondolás nyújtotta reménytelenség tragédiáját mindenképpen hangsúlyozza. A halál – Büchner elméletéből kiindulva – pusztá biológiai megsemmisüléssé válik, mindenféle vallásos és/vagy metafizikai vigaszt érvénytelenné téve az ember számára.

Schmitt Jenő Henrik értelmezésében a modern kor csak átmenet, amelyben az emberiség fölkészülhet arra, hogy kész legyen befogadni egy újfajta tudást, egy „valódi” önmagára eszmélést. A korszak három jelentős szerzőjét – Ibsent, Tolsztojt és Nietzschét – olyan „vezetőknek” tartotta, akik előkészítik a „megvilágosodás” korszakát. Nem Krisztusnak, hanem Keresztelő Szent Jánosnak a szerepét róttá rájuk. „Tolsztoj [...] később is a végtelent csupán istenben látta; az emberben csak véges részt látott. [...] Itt látszik, hogy a nagy Tolsztoj Leó is még csak az új világkorszak küszöbén áll, hogy bűnhődésre és önmagábatérésre inti az emberiséget; egészen a Keresztelő szerepét viszi korunkban, hogy előkészítse a teljes világosság országát a mi világunkban, amelynek tömege a teológia és a materializmus sötétségében bolyong” – fejtette ki egyik előadásában.⁵¹³ Esztétikai kérdésekkel szintén foglalkozott – kapcsolatban állt képzőművészekkel is⁵¹⁴ –, valamint előadásainak (és néhány könyvének) visszatérő témája volt Ibsen, Nietzsche és Tolsztoj *műveinek* az elemzése. Utóbbival személyes kapcsolatot ápolt, sőt Schmitt jénai folyóiratában, a *Die Religion des Geistes*-ben rendszeresen közölt tőle írásokat. Tolsztoj hatását ismerhetjük föl Schmittnek azon gondolatában is, miszerint tagadta az állam létjogosultságát, mivel a hatalmi erőszak szervezetét látta benne. Élete utolsó éveit – 1916-ban halt meg – Németországban töltötte, ahol megalapította a gnosztikusok berlin–friedenau-i társaságát.

Filozófiájának tételeit nemcsak az Akadémia Kávéházba látogatók tudhatták, hanem – mint arra Németh András rámutat – „ismert volt a Társadalomtudományi Társaság körében is, [mivel Schmitt] rendszeresen részt vett annak rendezvényein. 1903-ban a *Huszedik Század* könyvsorozatának szerzői közé is javasolják. A fiatal

Lukács György 1908-ban a *Nyugaton* ismertette Schmitt Ibsen-könyvét.⁵¹⁵ Lukács elismerően szól Schmitt munkájáról, azonban bírálja azért, mert túl tág perspektívából szemléli Ibsent, valamint több szó esik saját filozófiájáról, mint magukról a drámákról.⁵¹⁶ Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy Schmitt hasonló szellemiséget képviselt volna, mint a Társadalomtudományi Társaság tagjai. Az egyesület 1904. május 20-án tartott vitaülésén Szabó Ervin rámutatott az eltérésekre is: „Az u. n. századvégi dekadenciának egy megnyilvánulása ez [ti. Schmitt elmélete], új spirituálisztikus reakció, a passzivitás beteges kultusza. Hogyan fér ez össze az anarchizmussal, amely *kat. exochên* aktivitási tan, a tettvágy kultusza – nem tudom.”⁵¹⁷ Szavaiból Schmitt és a Társadalomtudományi Társaság által képviselt irányzatok (főként a történelmi materializmus és Marx elgondolásai az osztályharcról) ellentétére derül inkább fény. Schmitt ugyanis nem a társadalmi változtatásokat hangoztatja és a meglévő rend (akár erőszakos) fölbontására irányuló anarchia híve, hanem a „teremtő” (vagy „ideális”) anarchiáé,⁵¹⁸ melyet az őskeresztény szeretettannal ötvöz. Ahogyan *A szellemi vallás katekizmus*a című könyvében is megfogalmazza: „e világ fejedelmének, az önzés és uralomvágy bálványának országa a vége felé közeledik és hogy a szabadság, szeretet és közösség isteni országa közeledik a földön [...] a mennyország mi bennünk, a szeretet belső végtelenségében van, melyben a testvérekkel, a jövő nemzedékekkel egy vagyunk. A pokol a szűk önzésben és rosszakaratban, mely önmagában hordja ítéletét.”⁵¹⁹ *Állam nélkül*⁵²⁰ című folyóiratában Tolsztoj leveleit is közölte. Az 1897 júliusában megjelent szövegből szintén az derül ki, hogy Schmitt (és Tolsztoj) másként gondolkodtak az anarchiáról, mint például Szabó Ervinék: „könnyű belátni, hogy az igazság legnagyobb ellensége nem a kormány, hanem a kettős világias keresztényellenes világnézet: az egyházi álkereszténység és a materialista világnézet”.⁵²¹ Mindezen eltérések ellenére a társaság folyóiratában, a *Huszádik Században* közölték egy másik tolsztojánus, Boér Jenő – aki eredetileg orvos volt – *Az apostolok* című könyvének egy részletét, melyben az „új vallás” alapelveit foglalta össze.⁵²² A kritika azonban ekkor sem maradt el. Amint a szerkesztői jegyzetben olvasható: „Ezt a mutatványt nemcsak azért közöljük, hogy a kritikus észrevételeit jobban felülbírálhassa az olvasó, hanem azért is, mert [a] szerző műve érdekes kortörténeti okmány, mely olykor szinte nietschei hévvel és ragyogással igyekszik megmenteni a hitet a természettudomány és a szociális világnézet ama fegyvereivel szemben, melyek már félig agyonverték az orthodox és dogmatikus vallásokat.”⁵²³ Péterfi Tibor recenzióját szintén megtaláljuk a *Huszádik Század* vonatkozó lapszámában. Ő már sokkal megengedőbb Boér álláspontjával szemben, azonban komolytalannak tartja, és inkább afféle „csodabogárként” aposztrofálja őt.⁵²⁴ Elismeri azonban – és talán itt van a találkozási pontja a Társadalomtudományi Társaság és Schmitt Jenő Henrik fölfogásának is –, hogy a jelenlegi társadalmi problémák megoldásra várnak, illetve az emberiség képes lehet a haladásra és a tökéletesedésre. Schmitt filozófiájának helyét a korabeli szellemi életben azért is tartottuk szükségesnek fölvezetni, mert ezáltal Kosztolányi „választásait” is világosabban láthatjuk. Az, hogy a Társadalomtudományi Társaság gyűlésein nem vett részt, Schmitt előadásait viszont hallgatta, fontos információ. Későbbi politikai megnyilvánulásainak elemzése során ugyanis még szerepe lesz a századforduló legelső éveiben tapasztalható orientációnak.

Azt, hogy Kosztolányi Dezső személyesen is ismerte Schmitt Jenő Henriket és hallgatta előadásait, levelezéséből tudjuk meg. 1904. május 19-én – tehát elsőéves egyetemistaként – így ír unokatestvérének, Csáth Gézának: „Magamról a következő érdektelenségeket mondhatom. Tegnapelőtt az Akademia kávéházban Schmidt [!] Jenőt hallgattam, ki egy igen nehéz, s alapos tanulmányokat igénylő témát fejtegetett két órán keresztül. A legérdekesebb, s értékesebb ember, kit valaha láttam. Teljesen ősz, nagyon sovány, kiálló pofa csontokkal, előpittyedt ajkakkal. A hangja erős és érces. Ha keményen beszél: menydörög. Egy okvetetlen[t], ki ellenvetést tett a szószeres értelmében agyonütött. Máskülönben szíves és előzékeny, sőt leereszkedő. A pincérekkel társalog; velem kezét fogott, mint a többi hallgatóival.”⁵²⁵ Kosztolányi lelkesedését nem feltétlen kell a komolyabb érdeklődés bizonyítékaként fölfognunk. Tudjuk, hogy minden szellemi újdonságra nyitott volt, vonzotta a szokatlan és a „modernnek” ígérkező. Ahhoz, hogy megbizonyítsuk, érdeklődött az újnagyztikus irányzatok iránt, további vizsgálódásra van szükség. Elsőként célszerű megnéznünk, hogy Kosztolányi Dezső baráti köre vajon hogyan viszonyult Schmitt Jenő Henrik filozófiájához. Babits Mihály leveleiben szintén előkerül Schmitt neve, valamint olyan műveiről is tudunk, ahol szövegszerűen is kimutatható az újnagyztikus tanok ismerete.⁵²⁶ A levelekben azonban inkább kritikai hangvételben nyilatkozik róla, egy készülő munkája apropóján: „ami pedig filozófiai ürülékemet illeti (sok volt ebből a táplálék, s bizony volt közte budai víz is – értve az Uri-utcai Schmitt J. ur⁵²⁷ gyártmányait) ez a Dialektikai Regény (régii terv és semmi köze Willéhez, hálisten) még mindig anyira töredékes, hogy csak én érthetem, pedig én nem vagyok Wilde Oskar elvtársa a homályosság ügyében.”⁵²⁸ A Négyesy-szemináriumokon kialakult baráti kör másik két tagja, Juhász Gyula és Zalai Béla ugyancsak hallgatta Schmitt kávéházi előadásait. Juhásznak egyrészt levelezése⁵²⁹ igazíthat el, másrészt egy 1918-as cikke. Utóbbiban állítja, hogy még Lev Trockij is részt vett az összejöveleteken: „Egy budapesti kávéházi sarokasztalról van szó csupán, amelynél az első orosz forradalom⁵³⁰ utáni időkbén néhány-szor, mint csöndes vendég helyet foglaltam és ennél az asztalnál ott ült Trockij is, akkor még névtelen, vándorló orosz száműzött [...] Ennél a kávéházi asztalnál az Akadémia mellett nem volt tekintély, azaz hogy mégis, Schmitt Jenő Henrikre esküdtek néhányan, fanatikus hívei, a Gnosis új tanának apostolai, de ezek között nem volt Trockij, ő mint érdeklődő és kritikus ült [...] A Schmitt mester szürke denevércöpönyege, amelyet panyókára vetve viselt szögletes, szikár vállán, vesé-kig ható tekintete, amelyben a rajongás és szellem lidérce lobogott, Zalai Béla dionysosi nevetése, irónikus mosolya mélyen lelkembe vésődtek, de Trockij földi alakjából csak annyi maradt meg emlékezetemben, hogy meglehetősen hallgatag volt, hogy németül beszélt, [...] csak annyit tudtunk, hogy ember, hogy orosz, hogy gondolkozó és hogy van egy messze, forrongó hazája, egy távoli, vergődő népe, amelynek sorsán virraszt, töpreng hosszú éjszakákon.”⁵³¹ Trockij nemcsak budapesti, hanem bécsi kávéházakban – konkrét adatunk a Café Centrálról van – is fölbukkant az 1900-as évek legelején. A kávéház művelődéstörténetét földolgozó Buzinkay Géza – az osztrák származású színművész, Rudolf Forster visszaemlékezéseire hivatkozva⁵³² – írja: „Egy kecskeszakállas úr mindennap végigolvasta újságjait, amíg elfogyasztotta mokaáját, s ezután mindig két sakkpartit játszott, majd

távozott. Az illetőt Leo Trockijnak nevezték.⁵³³ Juhászt egyébként Farkas László vitte először az Akadémia Kávéházba, aki a *Virágfakadás* című lap egyik szerkesztője, valamint a *Táltos Könyvkiadó* tulajdonosa volt.⁵³⁴ Azt, hogy Kosztolányi vajon kinek a révén került oda, nem tudjuk. Föltehetően ő is Juhászékon keresztül. Mint ahogy arra már utaltunk, a *Virágfakadás* című lapban szintén Juhász segítségével tudta verseit megjelentetni. Mohácsi Jenő, aki egyetemi körükhöz tartozott – és akivel a Komjáthy Jenő Társaságot is megalapították –, ugyancsak szóba hozza Schmitt előadásait, ám jóval később, egy *Nyugaton* közölt írásában. Mohácsi magyarázata szerint nem annyira az újnózis tanainak feltétlen követése, mint inkább a fiatalkori „soha-meg-nem-elégedés” hajtotta őket, amikor az Akadémia Kávéházban csoportosultak: „Mi, akik az egyetemre jártunk vagy az egyetemet kerültük, túlműveltük magunkat. Fölfigyeltünk minden külföldi hangra, több nyelven olvastunk. [...] Egyik napon megrészegettünk Nietzsche Übermensch-étől, másik nap egy kávéház különszobájában a prófétás arcú Schmitt Jenő ideálisan anarkisztikus, de egyúttal teozófus prédikációit szíttuk magunkba, vagy Alexander Bernát panteisztikus Spinoza-magyarázatait hallgattuk, Bodnár Zsigmond hullámelméletét mosolyogtuk meg, de eltűnődtünk rajta ép úgy, mint Kant kategóriáin.”⁵³⁵ Kosztolányi, Juhász, Babits, Zalai és Mohácsi barátsága tehát nem maradt meg az egyetemi ismeretség szintjén. Egyrészt eljárak más – az egyetemen szervezettektől eltérő – fórumokra (mint Schmitt előadásaira), másrészt maguk is létrehoztak köröket, mint az említett Komjáthy Jenő Társaságot. Sőt, azt sem zárhatjuk ki, hogy éppen Schmitt előadásai inspirálták a fiatalokat a Komjáthy-kultusz ápolására. Mint Lányi Viktortól megtudjuk, másik irodalmi társaság ötlete is foglalkoztatta őket: „A fiatalok egy irodalmi-társaság alapításáról is ábrándoztak. Ebben Juhász lett volna a költő-vezér. Babits az egyetemes irodalmár, az éles-elméjű Zalai a főkritikus. Kosztolányi saját magának a drámaíró szerepét szánta.”⁵³⁶ A „szereposztás” ismeretében bátran állíthatjuk, hogy Lányi leírásában nem a Komjáthy Jenő Társaságról van szó. Kosztolányi vállalása esetleges drámaírói ambíciókra enged következtetni, noha tudjuk: rövidebb színpadi játékokat írt, színikritikákat szinte naponta közölt későbbi alkotói évtizedeiben, drámákat fordított, de írni egyetlen egyet sem írt.⁵³⁷

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy Kosztolányi Dezső Csáth Gézának címezte Schmitt iránti rajongásáról tudósító levelét. Joggal merül föl a kérdés, vajon az unokatestvér szintén megfordult-e az Akadémia Kávéházban. Ed-digi ismereteink alapján mindössze egy 1907-es novelláját említhetjük – *A költő megtérése* címűt –, melyben egy, a kereszténységet újnósztikus szempontból kritizáló költő, vegetáriánus étrenden élő teozófusok és tolsztojánusok szerepelnek.⁵³⁸ Nem kizárt tehát, hogy amikor 1904 őszén Budapestre került Csáth (az orvosi egyetemre),⁵³⁹ akkor ő is hallgatta Schmittet. A két unokatestvér érdeklődését mutatja az a tény is, hogy vegetáriánus étterembe jártak:⁵⁴⁰ az újnósztikusok ugyanis másfajta életmódot (ezzel együtt másfajta táplálkozási szokásokat) hirdettek. „Előadásokat tartottak a tudomány, a művészet, a gnózis, a vallási és bölcséleti rendszerek, a teozófia, vegetárius konyha és háztartás köréből. Ugyanitt zenei és énekelőadásokkal szórakoztatták a társulat tagjait” – írja Wolkenberg Alajos példalul a teozófusokról.⁵⁴¹

Schmitt Jenő Henrik misztikus–filozófiai előadásai ugyanis a sok közül csak egyetlen fórumát jelentették a korban egyre népszerűbbé váló újgnosztikus áramlatoknak. Kosztolányi Dezsőt sem egyedül a Schmitt-féle tanítás vonzotta életének ebben a szakaszában, hanem más – hasonló jellegű – mozgalmak is fölkeltek érdeklődését. 1905-ben Magyarországon is létrehozták a Magyar Teozófiai Társaságot, 1909-ben pedig már Budapesten tartották világkongresszusukat. A nemzetközi mozgalom vezetője – és sokak szerint a modernkori ezoterikus gondolkodás vezéralakja – Helena Petrovna Blavatsky volt, a hazai társaság megalapítója pedig Isabel Cooper-Oakley. A teozófia olyan összetett bölcséleti rendszer, amely mind a nyugati filozófiákból, mind a keleti vallásokból sokat merített. A buddhizmussal való összefüggésére például Tarjányi Eszter is rávilágít: „[A teozófusok] Feltételezték, hogy a szellem újraszületéseiben megtisztulva, túljutva az anyagi világon, öntudatra ébred és újra visszatér a szellemi állapotba. Ez az alapgondolat azonban kiegészül náluk egy teljes kozmológiával, a kozmikus szinten is értelmezett, az égitestekre is kiható reinkarnációs tökéletesedéssel, és ennek mintájára a mikrokozmoszra, az emberre is érvényes fejlődési törvénnyel: a karmával.”⁵⁴² *Teozófia* címen folyóiratot is indítottak, amelyben külföldi és hazai szerzőktől egyaránt közöltek szövegeket. A teozófiai tanok hatottak a Vasárnapi Kör tagjaira is, köztük Balázs Bélára, Lukács Györgyre és Mannheim Károlyra.⁵⁴³ Mint arra utaltunk már, a Baross Kávéház Balszélfogó asztalánál Lukács György is jelen volt, nem csak Kosztolányi, így ezen a fórumon is találkozhatott az újgnózis ezen áramlatával. Azt, hogy a Schmitt-féle előadásokat is látogató Kosztolányi Dezső ismert teozófusokat, biztosra vehetjük (többek között) a korábban már idézett, *Világban* megjelent cikke alapján.⁵⁴⁴ Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ő maga szintén részt vett teozófiai összejöveteleken. Wolkenberg Alajos közlése alapján tudjuk, hogy 1915-ben 212 bejegyzett magyar teozófus volt. „Íróik és előadóik közül [...] Tordai Vilmoson kívül nevezetesebbek Nádler Róbert, aki a társulat elnöke is volt. Nérei Ödön, akit azelőtt inkább spiritisztikus írásaiból ismertünk. Stojits Iván, Nagy Dezső, Szegedy-Maszák Leona, Szlemenics Mária, Toperczer Ákosné, Ferenczy Izabella, Uray Georgina, Katonáné Madarász Adeline, Perczelné Kozma Flóra, Halász Hermin, Strasser Janka, végül Szörényi Tivadar dr. és Szörényi Tivadarné dr.-né.”⁵⁴⁵

Ám még ennél is tovább kell mennünk, amikor a fővárosi kulturális élet különböző színtereit fölfedező Kosztolányi újgnózis iránti érdeklődését kutatjuk. A teozófiának szoros kapcsolata volt a spiritizmussal is, és bizonyítékunk van rá, hogy a fiatal egyetemista spiritiszta szeánszokon szintén megfordult. Mikos János a következőképpen foglalja össze a „modern spiritizmus” lényegét: „a szellemekről szóló tan, és a lélek halhatatlanságának bizonyítéka; kutatja az ember létezésének okát, származását és végrendeltetését; foglalkozik továbbá a természetben előforduló rejtelmes tünemények törvényszerűségével, az embereknek cselekményeikért való felelősségével és végre a két létállapot, t. i. a földi és más világi lények vagy emberek és szellemek egymásközi közlekedésével.”⁵⁴⁶ A szeánszokon tudósok és írók is előfordultak, a spiritiszta folyóiratok pedig „tudományos” kiadványokként aposztrofálták magukat.⁵⁴⁷ Az országban több olyan kör létezett, ahol médiumok segítségével próbáltak érintkezésbe lépni a túlvilággal.⁵⁴⁸ Ahhoz, hogy bebizonyítsuk, a század első éveiben Kosztolányi is elment egy-egy szeánszra, szükséges az

Édes Anna megírásának időszakára⁵⁴⁹ előreutalnunk. 1926 februárjában ugyanis levélben fölkeresi Domokos Lászlót, akit megkér: vigye el őt egy „séance”-ra.⁵⁵⁰ A dokumentumból kiderül, hogy már korábban – fiatal éveiben! – részt vett spiritiszta összejövetelen. Mivel kevésbé ismert levélről van szó, így érdemes hosszabban is idéznünk: „*Igen tisztelt barátom*, ismerőseimtől hallottam, hogy ön komolyan foglalkozik a spiritizmussal, vagy érintkezik olyan körökkel, melyek ezt mívelik. Hálás, nagyon hálás lennék önnek, ha egy *séance*-ra bejuttatna. Fiatalabb koromban sok spiritisztával érintkeztem, de azóta a kapcsolat megszakadt közöttünk. Most akkori tapasztalataimat szeretném ellenőrizni, nem a nyilvánosság, hanem önmagam számára. Ha tehát igazán kedves óhajt lenni hozzám, hívjon vagy hívasson meg egy séance-ra, akármikor és akárhová. Ígérem, nem leszek túlságosan a terhükre.” [Kiem. A. Zs.]⁵⁵¹ Domokos Lászlóról tudjuk, hogy kezdetben állami végrehajtó volt Szegeden, majd pénzügyi fogalmazó, illetve segédtitkár. Később áthelyezték Budapestre tanácsjegyzőnek, utána pénzügyi titkárnak. Voltak azonban írói és újságírói ambíciói is, így több lapban publikált. Szegeden többek között éppen Kosztolányi barátjával, Juhász Gyulával tartott fenn szoros kapcsolatot, 1918–19-ben pedig Jászi Oszkár egyik vezető munkatársa lett. 1928-ban megjelenik *A szellem élete. Az evangéliumi tanítás a 20. század világosságában* című, újnagrosztikus tanokon alapuló műve.⁵⁵² Könyvét a vele akkor már baráti viszonyban lévő Kosztolányinak is elküldte, aki meg is köszönte azt.⁵⁵³ Érdemes még emlétenünk Domokos korábbi feleségét, Domokos Lászlóné Löllbach Emmát is, aki reformpedagógiai tevékenységéről volt híres: ő alapította meg az első magyar „Új Iskolát”. Löllbach szintén kapcsolatban állt spiritisztákkal és teozófusokkal, sőt, feltelezhető, hogy Domokost is ő befolyásolta.⁵⁵⁴ Föltevésünket igazolja még, hogy Domokos apósa az a Löllbach Gusztáv volt, aki a Magyarországon élő antropozófusok⁵⁵⁵ baráti köre magyar ágazatának első vezetőjeként is tevékenykedett.⁵⁵⁶ Mindezek ellenére egyáltalán nem állítjuk, hogy Kosztolányi spiritiszta lett volna. Azt azonban valószínűsítjük, hogy élete korai szakaszában nyitott volt az újnagrosztikus tanokra. Még akkor is, ha magát agnosztikusnak vallotta. Állításunkat igazolja az is, hogy a hagyatékában maradt – korábban magángyűjtőnél lévő – levelei között megtalálható Henry Thomas Hamblin *Within You is the Power* („Benned van az erő”) című ezoterikus alapművének gépiratos fordítása is, amit föltehetően – Domokos könyvéhez hasonlóan – szintén olvasott Kosztolányi.⁵⁵⁷ Talán egyik korai tárcájában fogalmazza meg legpontosabban, hogyan is gondolkodott a spiritizmus jelenségéről. Közismert, hogy a máriapócsi kegyhelyen több ízben is „csoda” történt. 1906-ban szintén előfordult, hogy Szűz Mária képét könnyezni látták. Kosztolányi ezen apropóból foglalja össze a következőket: „A vallás gyámszlopai korhadoznak, napról napra több a hitetlen; a szellemekben való hit azonban éppen az alsó és a felső osztályok hitetlenné válásával kapcsolatban mindég erősebben domborodik ki, és követeli a maga jogát ott a spiritizmus, itt a babona alakjában, és benső metafizikai szükségletet kielégítő tápja lesz mindazoknak, kiknek a nyugodt, önálló bölcselkedés nem jutott osztályrészül. [...] Azok a parasztok, kik a kép könnyezését látták, lelkük mélyén egytől egyig vallástalanok és spiritiszták, mert nem elégszenek meg a hit józan malasztjával, s mohón kapnak a csodák bódító és olcsó pálinkájához, akárcsak mi a szellemidézések abszintjéhez.”⁵⁵⁸

JEGYZETEK

462. Nevét föltehetően a bordélyházi „személyzetnek” köszönheti: „[A] márki név a Képiró utcai bordófüggönyös, félselyem, fülledten forró prévosti házban ragadt Téglás Béla tanár úrra.” – Vajda Sándor: Egy elfelejtett irodalmi hős, *Élet és Irodalom*, 1981. jún. 27., 15.

463. Lányi-gépirat.

464. Horvát Henrik. Azonosította: Lengyel, 2011, i. m., 67.

465. Téglás-jegyzetek.

466. Vö. Lengyel, 2011, i. m., 67.

467. Téglás-jegyzetek.

468. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395–396.

469. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395.

470. Lásd még: Életrajzi kronológia, 813.

471. Csáth írja naplójában: „a keresztülutazó kétségbeesett Dide. Lekésünk reggel a Keletin amikor nálam meghálva Bécsbe akar utazni.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 13.

472. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 123.

473. Téglás Gábor (1848–1916) a dévai állami főreáliskola tanára is volt, majd igazgatója. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat dévai múzeumának szintén igazgatója volt. 1904-es nyugdíjazását követően azonban Budapesten élt, tehát Kosztolányiék minden valószínűség szerint találkozhattak vele. Téglás fő kutatási területe Erdély őskori és ókori történelme volt. Lásd bővebben: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002, III. köt., főszerk. Glatz Ferenc, Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003, 1281.

474. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 125.

475. Az adatok forrása: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, XIII. köt., Budapest: Hornyánszky Viktor, 1909, 1367.

476. Téglás-jegyzetek.

477. Téglás-jegyzetek.

478. Téglás-jegyzetek.

479. Vampa. [=Kosztolányi Dezső]: Magyar csevegők. Vampa levele, *Élet*, 1910. szept. 25., 413–414.

480. Halasi, 1969, i. m., 181.

481. „Téglás karakterisztikájához tartozik, hogy extremitását mások is érzékelték. Szabó Lőrinc, egy 1922-ben írott levelében, »félbolond«-nak mondta, Török Sophie egyik följegyzése szerint pedig azok között volt, akiket Babitsék nem fogadtak (igaz, ezen a listán szerepelt József Attila is) stb.” – Lengyel, 2011, i. m., 67.

482. „A legelőkelőbb francia folyóiratoknak küldte fordításait: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád verseit.” – Vajda, 1981, i. m., 15.

483. Vajda, 1981, i. m., 15.

484. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, 1907. aug. 23., in *Levelezés 1.*, 670.

485. *Neue Ungarische Lyrik in Nachdichtungen* címen. Érdemes még említeni, hogy Hans Bethge antológiájában (*Lyrik des Auslandes*) az ő fordításában jelent meg több magyar költő műve is. Vö. Magyar Zsidó Lexikon, szerk. Ujvári Péter, Budapest: A Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929, 380–381.

486. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, [1907. júl.], in *Levelezés 1.*, 654.

487. Kosztolányi Dezső levele Horvát Henriknek, Szabadka, 1907. aug. [16.], in *Levelezés 1.*, 668.

488. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 145.

489. „Valószínűen Kosztolányi újonnan megjelent verseskönyve került szóba, s ekkor az Adyt körülülő barátok egyike, alighanem Szűcs Dezső – mosdatlan szavakkal – bírálni kezdte a verseket, meghozzá a versek túlságos, amint mondta, »tökéletességét« – nyilvánvalóan abból a célból, hogy Adynak örömet okozzon. Ady nem tett megjegyzést.” – Kosztolányi Dezsőné: Ady Endre, in –: *Burokban születtelem. Memoár, novellák, portrék*, összeáll. Borgos Anna, Budapest: Noran, 2003, 374.

490. Ady Endre: Négy fal között. Kosztolányi Dezső verses könyve, *Budapesti Napló*, 1907. jún. 1., 2–3.

491. „Kosztolányi [...] nem kerülhette el a közös fellépéseket Adyval, például mindketten szerepeltek a Meteor kávéház irodalmi kabaréestjein (1908. április 8-án és 18-án), és felolvastak verseikből.” [Jegyzetben:] „Az első alkalommal Szűcs Dezső konferált, a második alkalommal Nyáray Antal Ady-dalokat énekelt. A két eseményről hírt adott *A Polgár* 1908. március 31-i, illetve 1908. április 15-i és április 18-i száma, valamint más lapok is.” – Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény, Budapest: Balassi, 2012, 36.

492. Gyagyovszky Emil (1881–1961) költő, újságíró, műfordító volt. 1903-tól tagja lett a szociáldemokrata pártnak, illetve 1904 és 1912 között a *Népszava* belső munkatársaként dolgozott.

493. Kassák Lajos: Egy ember élete, I. köt., Budapest: Magvető, 1974, 255.

494. Veres, 2012, i. m., 36–37. Lásd még: Oláh Gábor: Ady Endre. A „Három Holló”-ban, in *Ady-Múzeum*, 1. köt., szerk. Dóczy Jenő – Földessy Gyula, Budapest: Athenaeum, [1925], 119.

Továbbá: „Kosztolányi Dezsővel és Csáth Gézával jöttem keresztül a Reviczky-téren, egy kora tavaszi estén, vacsora után. Ha jól tudom a Barossba igyekeztünk, amikor a jezsuiták temploma előtt Csáth Géza azt proponálta, hogy menjünk el Adyhoz a *Három Holló*-ba.” – Kárpáti Aurél: Találkozásom Ady Endrével, in Dóczy – Földessy (szerk.), [1925], i. m., 124. Utóbbi szöveghelyekre Veres András munkája hívta föl a figyelmem.

495. Kosztolányi Dezső: A huszonhétéves költő, *Nyugat*, 1919. febr. 16 – márc. 1., 261.

496. „Kosztolányi is ott ült az asztal túlsó, belső sarkán, szerényen; könyvek voltak az ölében, azokra fektette két kezét; folyton Adyt nézte; nem beszélt és nem ivott. [...] Egy óra múlva nesztelenül eltűnt.” – Miklós Jenő: Ady Endre rózsája, in *Emlékezések Ady Endréről*, 3. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1987, 395.

„Kosztolányi Dezső, akit Molnár Ferenc »lágyszavú dalnokom«-nak nevezett, be-benézett a Hollóba, egyszer azonban nagyon megharagudott ez a kedves, fiatal költő, mert nagyon megveséztük, költői egyéniségéhez nyúltunk.” – Szűts Dezső: Ady mellett, a Három Hollóban, in *Emlékezések Ady Endréről*, 4. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1990, 22. Az idézett szöveghelyekre szintén Veres András kutatásai hívták föl a figyelmemet.

497. Drozdy Győző: Váradi találkozás Adyval, in *Emlékezések Ady Endréről*, 2. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1974, 761.

498. Drozdy, 1974, i. m., 759–760. Ám Drozdy téved, mert nem Baudelaire-, hanem Maupassant-műről van szó: A paraszt Vénusz, ford. Kosztolányi Dezső, in Guy de Maupassant *Összes versei*, Budapest: Jókai, 1909, 12. Bővebben: http://biografus.blog.hu/2014/04/27/kosztolanyi_a_legnagyobb_bika

499. „A találkozásnak két verzióját is ismerjük: egy Ady akkori társaságából származó beszámoló szerint: »Egyszer egy feltűnően csinos, fiatal fiú leste őt az étteremben. Asztalához mentünk, én is vele, mert hívtott. Kosztolányi Dezső állt elfogódottan a nagy Ady előtt. Kosztolányi akkor tizenkilenc éves, Ady huszonhét. Első találkozásuk volt. Ady rendkívül szíves szavakkal fogadta Kosztolányit. Bátorította, buzdította, elővette zsebéből verskéziratait, melyeket Kosztolányi a Három Hollóba Ady címére küldött, s fennhangon olvasta. [...] – Aki ezeket írta, annak jövője lesz a magyar irodalomban – mondta meggyőződéssel. – Dezső fiam, visszaadom a verseit. Máris felhasználhatná... Az újpesti izraelita nőegylet szereplésre kért fel. Száz koronát fizetnek. Levelet adok, menjen el helyettem. Olvasson fel ezekből a versekből... sikere lesz. Boldogabb költő nem volt akkor Kosztolányinál.» [Papp Viktor: Három Holló, in *Emlékezések Ady Endréről*, 4. köt., összegyűjt., s. a. r. Kovalovszky Miklós, Budapest: Akadémiai, 1990, 102.] Kosztolányi pedig így emlékezik vissza első találkozásukra: »Húszéves koromban találkoztam vele, mikor ő még huszonhét éves volt. A Budapesti Napló szerkesztőségi asztalára görnyedt, hártványkony selyempapírra írt, s rövidlátó szemével nézte a betűt. Láttam a kezdet kezdetén, akkor még nem beszéltek róla...« [Kosztolányi Dezső: Szavak. Egy Ady-ünnepély előtt, *Nyugat*, 1922. jún. 1., 768–769.] – Életrajzi kronológia, 816–817.

500. Kosztolányi Dezső: Apostol. Novella, *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1934. máj. 20., 5. Noha az alcímében a „novella” műfaji megjelölés szerepel, a szöveg tárca(novella), azaz fiktív és dokumentarista elemek egyaránt előfordulnak benne.

501. Szabó Batancs Istvánnal.

502. Kosztolányi, 1934, i. m., 6.

503. Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek [Csáth Gézának], [Bécs, 1904. okt. 31. és nov. 4. között], in *Levelezés 1.*, 239.

504. Kosztolányi Dezső levele Téglás Bélának, Szabadka, 1905. aug. 8., in *Levelezés 1.*, 395.

505. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1904. aug. 20., in *Levelezés 1.*, 175.

506. Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 17.

507. Az *Esti Kornél Ötödik fejezetében* – melyben az életrajzi olvasatok szerzői számos kortárs alakmását fölfedezték – fölbukkan egy fiktív alak, akit a *Kritikai Kiadás* tárgyi jegyzete Boromissza alakmásaként azonosít: „A gépzongora a Tannhäuser nyitányát játszotta. [...] Faltay, a bőrsarús tolsztojánus tejbe-darát vacsorázott.” – Kosztolányi, 2011, i. m., 118. Bíró-Balogh Tamás jegyzete az 564–565. oldalon olvasható.

508. József Attila Schmitt-olvasataira Veres András hívta föl a figyelmet egyik tanulmányában: „A József Attila-kutatás igazi tétje azoknak a hatáslehetőségeknek tisztázása, amelyek létrehívták és élet-

ben tartják ezt a költészetet. Az ötvenes–hatvanas évek fordulójától sorra tárultak/táruznak fel az életmű elhallgatott vagy éppen ismeretlen tartományai: népi és avantgárd vonatkozásai, a Croce-, Bergson-, Pauler Ákos- és Freud-hatások, a Marx fiatalkori műveihez kapcsolódó humanista szocializmusa, az egzisztencialistákéhoz hasonló szorongásos létértelmezése, újabban már az olyan rejtettebb recepciók élményei is, mint a Rapaport Samu-, Róheim Géza- és Schmitt Jenő Henrik-olvasatai.” – Veres András: A József Attila-kutatás dilemmái, *Kortárs*, 2005/ápr., 14.

509. Egyik beszédében például a következőképpen fogalmaz: „Az se volt az egyház érdeme, hogy az egyház körében is a művészet felvirágozott, sőt a Mária-kultusz is, amint bebizonyítható, minden poétai varázsával a gnosztikus Sophia-kultusz plágiuma volt, először a keleten, aztán a nyugaton.” – Dr. Schmitt Jenő beszéde, in Batthyány Ervin – Migray József – Schmitt Jenő: Anarkizmus. A „Társadalomtudományi Társaság” által rendezett felolvasó-, illetve vitaüléseken tartott előadások, Budapest: Politzer Zsigmond és Fia Bizománya, 1904, 50.

510. „A királyi törvényszék elé terjesztett vádiratában 1897. május 10-én dr. Baumgarten Izidor királyi ügyész a btk. 173. §-ában meghatározottak alapján bűnösnek nyilvánította dr. Schmitt Jenő Henriket az alkotmány intézményei ellen elkövetett izgatás vétségében, s ellene az esküdszéki sajtóbíró-ságtól eljárást és megfelelő ítélethozatalt kért. A vádirat büntetendőnek minősítette azokat a gondolatokat, amelyeket a vádlott *Állam nélkül* [című]. folyóiratának 1897. február 22-i számában megjelent *Az anarkia kivihetősége* [című]. cikke tartalmazott” – Gábor György: „A megösmérésnek erőszak nélkül való világoossága”. Schmitt Jenő Henrik gnosztikus anarchista államelmélete, *Világoosság*, 1988/dec., 784.

511. Schmitt, 1904, i. m., 55.

512. [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél. Szellemek, *Bácskai Hírlap*, 1906. márc. 11., 6.

513. Schmitt Jenő Henrik három előadása. Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen, előszó Migray József, Budapest: Ifj. Nagel Ottó, 1911, 14–15.

514. Baráti kapcsolatot ápolta a Gödöllői Művésztelép alkotóival, köztük elsősorban Nagy Sándorral. Fontos megjegyeznünk, hogy Nagy Sándor épp annak a Komjáthy-nak a verseihez is készített illusztrációkat, aki névadója és fő „ihletője” volt Kosztolányiék egyetemi társaságának. Lásd még: Gellér Katalin: Schmitt Jenő Henrik és a gödöllői műhely kapcsolata, *Katedrális*, 1991/1, 28–34.

515. Németh András: A századelő magyar életreform törekvései, *Iskolakultúra*, 2005/2, 43.

516. Lukács György: Könyvek Ibsenről, *Nyugat*, 1908. nov. 16., 390–392.

517. Vita a társadalmi fejlődés irányáról. Szabó Ervin zárbeszéde, Huszadik Század, 1904/dec., 653.

518. Vö. Kertész Tivadar: Tolsztoj és a „szellemi vallás” magyar filozófusa, *Világoosság*, 1979/máj., 293. És: Gábor, 1988, i. m., 792.

519. Schmitt Jenő: A szellemi vallás katekizmusa, Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1896, 3, 10.

520. Az anarchista folyóiratot 1897-ben indította Schmitt Jenő Henrik. A harmadik évfolyamtól *Erszaknélküliségre* változtatta címét.

521. Tolsztoj levele Schmitt Jenő Henriknek, *Állam nélkül*, 1897/júl., 2.

522. Boér Jenő: Új vallás felé, *Huszadik Század*, 1906/dec., 429–436.

523. [Szerkesztőségi jegyzet], *Huszadik Század*, 1906/dec., 429.

524. „A lelkek rendellenes, legalább is más, mint a normális lélek. Ideg és elmeorvosok beteganyagát szolgáltatják előbb, vagy utóbb.” – Péterfi Tibor: Az apostolok. Az ember. Ébredő korszemlünk megnyilatkozása, Boér Jenő útján. Kolozsvár, 1906, *Huszadik Század*, 1906/dec., 504.

525. Kosztolányi Dezső levele Brenner Józsefnek [=Csáth Géza], Budapest, 1904. máj. 19., in *Levelezés 1.*, 99.

526. Verseivel kapcsolatban lásd: Földes Györgyi: Istenek, óriások meg a világ. A lét szimbólumai a *Theosophicus énekek*, az *Isten kezében*, az *Isten fogai közt* és az *Isten gyertyája* című versekben, *Új Du-natáj*, 2008/2–3, 64–73.

Halálfiái című regényében pedig több helyütt név szerint említi Schmittet: „A »tolsztojánus« ugyan már régen elment – Schmitt Jenőt hallgatni, egy másik kávéházba –; s már vacsoraidő volt” – Babits Mihály: *Halálfiái*. Kritikai kiadás, I. köt., s. a. r. Szántó Gábor András, Némediné Kiss Adrienn, T. Somogyi Magda, Budapest: Argumentum, 2006, 428.

„Schmitt Jenő például, a filozófus, akihez néha szintén eljártak, épúgy legenda volt köztük, mint Gyula: s talán nem kevésbé fantasztikus.” – Babits, 2006, i. m., 484.

527. Schmitt Jenő Henrik ezekben az években az Úri utca 58. szám alatt lakott, a Budai Várnegyedben. Az adat forrása: Schmitt Jenő: A szellemi vallás katekizmusa, Budapest: Buschmann F. Könyvnyomdája, 1896.

528. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek, Szekszárd, 1904. júl. 21-e előtt, in *Levelezés 1.*, 123.

529. „Szívesen üdvözli most szerdán az »Akadémiában« – Schmitt Jenő Henrik levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1906. ápr. 9.], in Juhász Gyula *Összes Művei. Levelezés I. 1900–1922*, s. a. r. Belia György, Budapest: Akadémiai, 1981, 91.

„Emlékszem egy juhászgyulára [...] aki az Akadémia Kávéházban szürcsölte a feketét, amit beavattak gnoszticizmusnak hívnak” – Juhász Gyula levele Babits Mihálynak, Máramarossziget, [1906. okt. 27. után], in Juhász, 1981, i. m., 91.

530. Az 1905-ös forradalomról van szó, amely II. Miklós orosz cár uralkodása alatt, az orosz–japán háború okozta éhínség következtében tört ki.

531. Juhász Gyula: Trockijjal egy asztalnál, in – – *Összes művei 6. Prózai írások 1918–1922*, Budapest: Akadémiai, 1969, 86–87.

532. Forster, Rudolf: *Das Spiel, mein Leben*, Berlin, 1967, 203–215.

533. Buzinkay, 1992, i. m., 328.

534. „Egyszer elvittem magammal az Akadémia kávéházba, ahol a gnosztikusok, teozófusok, »kommunisták«, anarkisták tartottak összejöveteleket, ahová én elég gyakran eljártam. Az egész társaságra az nyomta rá a bélyeget, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül: majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez, sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal.” – Farkas László: A „Virágfakadás”, in *Juhász Gyula 1883–1937*, szerk. Paku Imre, Budapest: Magvető, 1962, 74.

535. Mohácsi Jenő: Utazásom Adyhoz, *Nyugat*, 1937/ápr., 284–285.

536. Lányi-gépirat.

537. Kosztolányi színházzal kapcsolatos szövegeire, színpadi játékaira és esetleges drámaíró ambícióira vonatkozóan lásd a későbbi fejezeteket.

538. Vö. Csáth Géza: A költő megtérése, in – –: *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*, szerk. Szajbély Mihály, Budapest: Magvető, 1994, 62–64. Ezúton köszönöm Szajbély Mihálynak, hogy fölhívta figyelmem a novellára.

539. Csáth eredetileg a Zeneakadémiára jelentkezett. *Szeptember* című hegedűművét azonban gyengének ítélte Mihalovich Ödön és Koessler János. Vö. Szajbély Mihály: Csáth Géza, Budapest: Gondolat, 1989, 71.

540. „Szép hőésés napos meleg tavaszi nap. Este Didével elmenék a vegetarjánokhoz.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2007, i. m., 102.

541. Wolkenberg Alajos: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata, Budapest: Szent István Társulat, 1923, 19.

542. Tarjányi Eszter: A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai, Budapest: Universitas, 2002, 20.

543. „Miként egy 1915-ből származó naplórészlet utal arra, Lukács György felfogásától sem voltak idegenek ezek az eszmék: »Olvasom az ágyban a Spiritizmus történetét [...], és olvassuk négyen együtt hetenként egyszer-kétszer Blavatzky nagy Geheimlehre-jét. (Gyuri panasza: miért avatnak mostanában csupa buta embert be? Miért nem iniciálják őt, ő olyan jól fel tudná használni, és oly szépen és értelmesen tanítani)«. [Balázs Béla: *Napló*, II. köt., 1904–1922, szerk. Fábri Anna, Budapest: Magvető, 1982, 105.] [...] A fiatal Lukácsról és Manheim Károlyról később Jaspers is úgy nyilatkozott, hogy ebben az időszakban gnosztikusak voltak és teozófiai fantazmagóriákat terjesztettek.” – Németh, 2005, i. m., 47.

544. „[P]énztelenül csata[n]golva a pesti utcákon szocialistákkal, szandálos és angolpipás anarchistákkal, teozófusokkal, vagy egyedül kucorogva a fénytelen hónapos szobákban, a Sándor-utcában, a Mária-utcában, az Üllői-uton a gyötrelmes és édes önmagunk keresésében is biztosan haladtunk előre” – Kosztolányi Dezső: Juhász Gyula, *Világ*, 1914. márc. 7., 9.

545. Wolkenberg, 1923, i. m., 19.

546. (MB.) [=Mikos János]: A spiritizmus feladata, *Rejtelmes Világ*, 1897. okt. 3., 2. A szöveghelyre Tarjányi Eszter kötete hívta föl a figyelmem: Tarjányi, 2002, i. m., 12.

547. „A szellemi arisztokráciának pedig épenséggel oly tagjai léptek be előfizetőink közé, kik mint tudósok, akademikusok, tanárok, írók stb. büszkeségére válnának bármely régebben fennálló tudományos folyóiratnak is.” – A „Rejtelmes Világ” Kiadóhivatala: Magyarország uri osztályához, *Rejtelmes Világ*, 1897. dec. 26., 1.

548. Ezzel kapcsolatban több forrás is rendelkezésre áll. Például a *Rejtelmes Világ* című spiritiszta folyóirat (1897–1900) rendszeresen közölte az országban működő szellemidéző körök szeánszainak „jegyzőkönyveit”, valamint Tábori Kornél is foglalkozott spiritiszta társaságok föltérképezésével. Utóbbi az idővel megjelenő csalókat is leplezte. Bővebben lásd: Tábori Kornél: Pesti spiritiszták, Budapest: Tolnai Világlapja Kiadása, 1924.

549. „A levelezés alapján megállapítható, hogy több mint egy éven át dolgozott regényén, (legalább) 1925. szeptemberétől (legalább) 1926 szeptemberéig” – Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Kritikai kiadás, szerk. Veres András, Pozsony: Kalligram, 2010, 584, 638.

550. Nem véletlen, hogy Kosztolányi éppen az *Édes Anna* írása közben veszi föl (újra?) a kapcsolatot Domokossal. A regényben többször előfordul a szellemidézés motívuma. A VIII. fejezet végén például a következőket olvassuk: „Egy gyalogsági tábornok volt a »szellemi körvezető«. Katonák szellemét idézték, akik hősi halált haltak. Anyák és apák várták róluk a hírt. Vizyné mellett egy beteg kúriai bíró ült s egy katolikus lelkész, polgári ruhában. A médium, rajongó lány, fejét önkívületesen hátravetve németül beszélt. Láthatatlan szellemhuzalok nyúltak ki innen, melyek körülhálózta a világmindenséget. Piroska szelleme a Jupiter-csillagból jelentkezett. A médium keze által teleírt egy egész ív papírt az ő ákom-bákom betűivel: »anya, anya«. Egyszer materializálódott is a médium mellén, ködös párafényben, valami tejszerű köd alakjában.” – Kosztolányi, 2010, i. m., 225.

551. A szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteményében található levelet közli: Lengyel András: Domokos László és Kosztolányi Dezső. Kiadatlan levelek, *Üzenet*, 1980/jan., 19.

552. Domokos László: A szellem élete. Az evangéliumi tanítás a huszadik század világosságában, Budapest: [Sylvester Nyomda], 1928.

553. „*Drága jó Lacim*, szép, megindító könyvedet hálásan köszönöm. A villamosbeli kijelentésemet félreértetted. Agnosticus vagyok, de nem fennhéjázó. Szeretem a latin világosságot, de barátjaimat [!] még jobban szeretem.” – Közli: Lengyel, 1980, i. m., 19.

554. Az adatok forrása: Granasztóiné Rózsaffy Lucy – egykori tanítvány és családi alapon ismerős – visszaemlékezései. Hangfelvétel, készült: 1997. Az adatokért ezúton mondok köszönetet Granasztói Olgának.

555. Az antropozófia szintén újnosztikus irányzat volt, mely Rudolf Steiner nevéhez köthető. Steiner eredetileg teozófus volt, azonban több ponton is ellentétbe ütközött tanításaikkal. Miután kivált közülük, 1912-ben megalapította az Antropozófia Társaságot.

556. Bővebben lásd: Tarjányi, 2002, i. m., 104.

557. A hagyatéki anyagnak így megmaradt részét magángyűjtő bocsátotta a *Kosztolányi Kritikai Kiadáson* dolgozó kutatócsoport (MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport) rendelkezésére. A műnek azóta magyar fordítása nem ismert, továbbá azt sem tudtuk kideríteni, ki küldte Kosztolányinak a gépiratot. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen a korábban már említett Domokos László.

558. Szerző nélkül [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél. Szellemek, *Bácskai Hírlap*, 1906. márc. 11., 5–6.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

3.

Aki másnak vermet ás, annak sikere nem marad el.

Az ember megismerő és eszköztteremtő képességének fejlődése megállíthatatlan, akár agresszív indulatainak és a jó erkölcsbe ütköző késztetéseiének a feltörése. Az ember bámulatra méltó, iszonyatos lény.

Tudjuk: jóra is, meg rosszra is képes. Olykor ugyanaz az ember rövid időn belül mindkettőre. A gonoszságnak mindazonáltal sokfélebbek a megjelenési formái, mint a jóságnak.

„Embernek lenni teljesen reménytelen” – jegyezte fel Hamvas Béla. De a felismerés tudatosítása és elfogad(tat)ása némi reményt kínál.

Nem törődött a következményekkel. Tessék eldönteni, lelkiismeretlen vagy bátor, vagy csak ostoba volt?

Csúnya, buta és már nem is fiatal. Optimizmusa töretlen. Irigylésre méltó.